

Tillarning o'limiga sabab bo'luvchi omillar

Mualif: Abdumo'minova Sevinchoy

Filolgiya fakulteti amaliy ingliz tili va adabiyotshunoslik talabasi
Mutaxassilik: 60230100 – Filolgiya va tillarni o'qitish (ingliz tili)

O'qituvch: Shamsiyeva A.Sh

Email: sabdumominova01@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tillarning o'limi va ularning ortidagi asosiy sabablaridan bo'lmish, globallashuv, ikki tillilik, madaniyat, imigratsiya, til va jamiyat kabi masalalar yoritilgan. Hozirgi kundagi statistik ma'lumotlarga qaraganda, o'lik tillar soni tobora oshib borayotgan bir patyda, tillarning yo'q bo'lib ketishi oldini olish borasidagi chora tadbirlar haqida ham so'z yuritilgan. Mazkur maqolamiz ayni shu masala- Qanday omillar tillarning o'limiga sabab bo'lishi va qanday qilib ularning umrboqiyiligini saqlab qolish mumkinligi haqida.

Kalit so'zlar: Til va jamiyat, globallashuv, ikki tillilik, imigratsiya, madaniyat, tabiiy ofatlar.

Annotation: This article is aimed at exploring the cause of language death and the main reasons behind the death of language such as globalization, bilingualism, culture, immigration, language and society, so on/like that. [According to the current statistics, the number of dead languages is increasing and measures to prevent the division of languages are also discussed.] This article is about- What factors cause the death of language and how to preserve its eternal life way.

Key words: language and society, globalization, bilingualism, immigration, culture, natural disasters.

Аннотация: Эта статья направлена на изучение причины смерти языка и основных причин смерти языка, таких как глобализация, двуязычие, культура, иммиграция, язык и общество и т.д. [Согласно текущей статистике, число мертвых языков увеличивается, а также обсуждаются меры по предотвращению разделения языков.] Эта статья о том, какие факторы вызывают смерть языка и как сохранить его вечный жизненный путь..

Ключевые слова: язык и общество, глобализация, двуязычие, иммиграция, культура, стихийные бедствия.

Til kishilar o'rtasidagi munosabatning eng muhim vositasi bo'lib, jamiyat taraqqiyoti jarayonida shakllangan va til butun jahon tarixiy jarayonidagi tadrijiy davrlarning mahsuli sifatida umuminsoniy manfaatlarga xizmat qilishini inobatga olgan holda [1.irisqulov], Til- moddiy, ma'naviy merosni saqlash va boyitishning eng kuchli vositasi hamdir [2. Internet].Ma'lumki, o'zlikni anglash, ma'naviy yuksalish, milliy ong va tafakkurning ifodasi, shuningdek, ajdodlar va avlodlar o'rtasidagi ruhiy-ma'naviy bog'liqlik til orqali namoyon bo'ladi[3.tillarning rivojlanishi va taraqqiyot omillari]. Dunyo tarixiga nazar tashlasak, qaysi mamlakatda milliy til davlat tiliga aylangan bo'lsa va shu tilda haqqoniy tarixiy asarlar yaratilsa, o'sha joyda taraqqiyot tezlashib borganini ko'ramiz.Bunga yorqin bir misol , o'tgan asrda Angliya taraqqiyotini tezlashtirgan eng muhim omillar orasida ingliz adabiy tilining davlat tiliga aylangani va bu tilda Shekspir, Valter Skott kabi yozuvchilarning yorqin tarixiy asarlar yozib, o'z xalqini dunyoga tanitganini keltirsak bo'ladi. Budan tashqari Balzakning vatani Fransiya, Gyotening vatani Germaniya, Lev Tolstoyning vatani Rossiya haqida ham shunday fikrlarni aytish mumkin.[3]

Taraqqiyotning tezlashishi natijasida dunyoning yagona axborot makoniga aylanib borishi tillar taqdirida ham katta ro'l o'ynaydi. Masalan, o'tgan ming yillikda dunyo tillarining 500tasi o'lik tilga aylangan bo'lsa,so'nggi yuz yillikda esa 1000ta til tarix qa'riga singib ketdi. Shu jumladan, YuNeSKO hisob kitobiga ko'ra, mavjud 7 mingga yaqin tilning yarmi XXI asrda o'zining "so'nggi sohibi"dan ajralishi mumkin. Ba'zi farazlarga ko'ra, asr oxiriga kelib mavjud tillarning 95foizi o'lik tilga aylanadi. Hisob kitoblarga ko'ra esa har oyda dunyo miqyosida ikkitadan til o'layotgani esa daxshatli hodisadir!.[2]

Shunday ekan Tilni bir so'z bilan tirik organizmga qiyos etsak bo'ladi. Chunki Til ham tug'iladi, o'sadi, rivojlanadi va hatto, o'lishi ham mumkin. Til undan muloqot vositasi sifatida foydalaniladigan jamiyat bilan chambarchas bog'liqdir.[4.internet]

Tilshunoslikda tillarning o'limi uning " so'nggi sohibi" dan ajralishi bilan ifodalanadi. Tillarning yo'q bo'lib ketishiga bir qancha omillar sabab bo'lib, ulardan birinchisi bu bilingualism ya'ni ikki tillilik – 2 yoki muayyan adabiy til va uning dilektlarini mukammal bilish. U ijtimoiy talab yoki biror sabab bilan yuzaga kelishi mumkin. Bir til jamiyatiga mansub kishilarning ikkinchi, qo'shimcha tilga ega bo'lishi va buning natijasida esa o'z ona tilidan tobora kam foydalanib borishi va milliy til qadrd-qimmatining yo'qotilishi bilan keltirishimiz mumkin. Chunki 2 tilli yokida ko'p tilli kishilar ko'proq chet tilini yaxshiroq o'rganishga harakat qilgani holda o'zning milliy

tilidan ko'ra ko'proq o'rganayotgan tiliga e'tiborini qaratadi va ona tilidagi muloqoti ham kamayib boradi.[4]

Madaniyat bu bir jamiyatga mansub bo'lgan bir guruh insonlar jamoasiga tegishli bo'lgan va asrlar davomida ajdodlardan avlodlarga o'tib shakllanib borgan hayot yo'li bo'lib, u o'z ichiga bu jamiyatning qadriyatlarini, ishonchini, tilini, dinini, hayot tarzilarini an'analarini, san'atini, odatlarini, kiyinish uslublarini va boshqalarni qamrab oladi. Til nafaqat aloqa vositasi, balki insonning madaniy o'ziga xosligini ko'rsatuvchi belgi yoki ko'rsatkich sifatida ham qo'llaniladi. Jamiyatda moddiy madaniy yodgorliklar muhofaza qilinadi va tiklanadi – bu ma'naviy tarixiy merosning ham bir qismidir. Til ham xuddi shunday, u vulgarizmlar va jargonizmlar, o'zlashmalarning kamroq ishlatilishini ta'minlaydi. Shuning uchun biz til o'rganish jarayonida mentalitet, milliy xususiyat, uni ajratib turadigan boshqa farqlarga duch kelamiz. Ushbu holatda til o'rganish jarayonida o'sha xalqning urf-odatlarini, milliy xususiyatlaridan ham xabardor bo'lishi kerak. Chet tilini o'rganish boshqalarning urf-odat, marosimlari, turmush tarzi, madaniyati bilan yaqindan tanishish imkonini bergan holda uning o'rganuvchisining madaniyatiga ham ta'sir o'tkazmay qolmaydi. (madaniyat va til bog'liqligi, Xusanova Kamila Baxtiyorovna)

Imigratsiya - xorijiy fuqarolarning ma'lum bir mamlakatga doimiy yashash uchun ko'chib kelishi va u ham tillar taraqqiyoti va taqdirida muhim rol o'ynaydi. Immigrantlar ko'pincha yangi jamiyatga moslashish maqsadida mahalliy tilni o'rganadilar va o'z ona tillarini kamroq qo'llay boshlaydilar. Bu esa til o'limi xavfini kuchaytiradi. Chunki ularning farzandlari ayniqsa, maktab va ommaviy axborot vositalarida hukmron tilni qabul qilib, ota-bobolarining tilidan uzoqlasha boshlaydi. Bu jarayon:

Bir-ikki avlod ichida ona tilining unutilishiga olib keladi.

Mahalliy madaniyatga tezroq moslashish istagi tilda assimilyatsiyani tezlashtiradi.

Misollar:

Amerikaga ko'chgan yaponlar, koreyslar, yoki italyanlar — ularning ko'pchiligi 2–3 avloddan keyin o'z tillarini unutib, ingliz tilida yashay boshlaydi.

Markaziy Osiyo migrantlari Rossiyada — rus tili muhitida bolalar o'z ona tillarini to'liq bilmay o'sishmoqda.

Kanadadagi tub aholi (Inuit, Kri) tillari — immigratsiya va urbanizatsiya ularning tillarini yo'qotishga olib kelgan.

Tilarning taraqqiyoti va tanazzulida quyidagi holatlar alohida ajralib turadi:

1. Tillarning o'lik tilga aylanishi (etrusk tili, shumer tili, Sanskrit tili, qadimgi xorazmiy tili sog'd tili);
2. Tillarning boshqa tilga aylanishi (grek tili, yahudiy tili, arman tili);
3. Tillarning bo'linib ketishi (german tili);
4. Tillarning qo'shlishi natijasida yangi tillar vujudga kelishi (o'zbek tili, turkman tillar);
illarning "tirilishi" (ivrit tili)

Barcha tillar yashab qolish darajasi nuqtayi nazaridan quyidagicha tasnif qilinmoqda :

1. Xavfsiz tillar: ingliz, fransuz, ispan, arab tillari.
2. Ehtiyotalab tillar: island tili, latish tili.
3. Xavf yaqinlashayotgan tillar: uels tili(Buyuk Britaniya), Breton yili (Fransiya).
4. Xavfga chalingan tillar: qoraqalpoq tili, liv tili (Latviya).
5. O'layotgan tillar: manx tili (Isle of Man), ainu tili (Yaponiya), yagan tili (Argentina).

Globalashuv iqtisodiy jarayonning jamiyat va madaniyatga o'zaro ta'siri jarayonida yuzaga kelgan. XX asrning oxirgi choragidan boshlanib, hozirgi kunlarda ham davom etayotgan bu jarayon siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotning barcha sohalari kabi til sohasini ham qamrab olgan.

Globalashuvning til bilan bog'liq jihatlarida ham ushbu jarayonning ana shu ikki tomoni – ijobiy va salbiy tomonlari ko'zga tashlanadi: globalashuv jarayoni muayyan til yoki tillarni mintaqaviy yoki xalqaro tilga yoki tillarga aylantirish orqali, bir tomondan, turli tillarda so'zlashuvchi xalqlar o'rtasida o'zaro muomala ko'prigi yaratsa, ikkinchi tomondan mintaqaviy yoki xalqaro til yoki tillarning milliy tillarga ta'siri, jumladan, milliy tilda chet tillari leksik va boshqa unsurlarining ko'payishi, milliy tilning qo'llanish doirasining qisqarishi va hatto milliy tilning butunlay yo'qolib ketishi muammomosi keltirib chiqaradi. Aytib o'tish lozimki, mintaqaviy yoki xalqaro maqomga ega bo'lgan tillarning milliy tilga ta'siri ikki yo'l orqali: birinchidan – boshqa davlatlar va xalqlar bilan muayyan mintaqaviy yoki xalqaro til vositasida bevosita muloqot (o'zaro tashriflar, uchrashuvlar, birgalikdagi yig'inlar, qo'shma dasturlar va loyihalar va boshqa

qo'shma tadbirlar ko'rinishida) qilish, ikkinchidan – bugungi axborot asrida bosma va elektron axborot manbalarida mintaqaviy yoki xalqaro tillardagi siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ilmiy va boshqa turdagi axborotlardan foydalanish jarayonida yuz beradi.(6)

Va shuni ham takidlab o'tish kerakki, tillararo notenglik – kichik tillar yashovchanligiga salbiy ta'sir qiluvchi asosiy omilalrdan biridir. Qaysidir til muhimroq, obro'liroq, qulayroq bo'lib , unga biror bir jamiyat yoki dunyo miqyosida ko'proq e'tibor qaratiladi. Tabiiyki, odamlar o'zi va farzandlari uchun ijtimoiy mavqe beradigan tilni tanlashadi. Masalan, bizning sharoitda rus va ingliz tiliga berilayotgan e'tibor buning bir ko'rinishi. Odatda, maktab va oliy o'quv yurtlarida o'qitilayotgan bu “katta” tillar- mansab pillapoyalaridan yuksalishning muvaffaqiyatli garovi.(internet)

Globalashuv asrida tillarning yashab qolishi ko'proq axborot-kommunikatsiyalari sohasida, internet tizimida qo'llanish darajasi bilan bog'liq. Qaysi til internet tili emas ekan, bu tillarning ro'parasida o'lim xavfi turaveradi. Internet kompyuter texnologiyalariga tayanadi. Kompyuter lingvistikasida “kompyuterning tilini tanish “ degan tushuncha bor. Agar kompyuter tilni “tanir” ekan, tilning kompyuter tili, internet tili ekanligi haqida so'z yuritish to'g'ri bo'ladi. Bundan tashqari, ona tilining ta'limdagi rolini oshirish, ya'ni maktabgacha, maktab va oliy ta'lim tizimlarida ona tilining dars berish tili sifatida mustahkamlanishini ta'minlash. Shuningdek, ijtimoiy ongni oshirish va targ'ibot ishlarini olib borish. Yani tilning qadriyat sifatida tushunilishini ta'minlovchi media kompaniyalarni yaratishdir. Yana bir yechimi, ijtimoiy tarmoqlar, bloglar va intrnet platformalarda ona tilining nufuzini oshirishga qaratilgan faoliyatlarni qo'llab-quvatlashdir.

Xulosa:

Tillar – insoniyatning bebaho ma'naviy va madaniy boyligidir. Ularning yo'qolib borishi butun insoniyat uchun katta yo'qotish hisoblanadi. Maqolada ko'rib chiqilganidek, tillarning o'limiga olib keluvchi omillar qatoriga globalashuv, ikki tillilik, immigratsiya, madaniyatlararo almashinuv kabi omillar kiradi. Shu sababli, milliy tillarni asrash, ularni rivojlantirish va zamonaviy axborot texnologiyalariga integratsiya qilish dolzarb vazifadir. Har bir xalq o'z tilini asrashga mas'ul bo'lib, bu yo'nalishda maqsadli ishlarni amalga oshirishi lozim. Tilni asrash – milliy qadriyatni, madaniyatni, tarixni asrashdir. Har bir avlod o'zidan keyingi avlodga o'z ona tilini

meros sifatida to‘liq yetkazishi, unga hurmat bilan yondashishi zarur. Bu esa ta’lim, OAV va oilaviy tarbiya orqali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Irisqulov A. “Til va madaniyat”. Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
2. “Tillarning rivojlanishi va taraqqiyot omillari”, Ma’rifat gazetasi, 2021.
3. Kamila Baxtiyorovna Xusanova. “Madaniyat va til bog‘liqligi”. Ilm-fan nashriyoti, 2022.
4. YuNeSKO rasmiy hisobotlari: “World Languages in Danger”, 2023.
5. Internet manbalari: www.ethnologue.com, www.unesco.org, www.statista.com
6. “Globallashuv va milliy tillar”, Respublika ilmiy konferensiyasi materiallari, 2020.
7. Hasanov O. “Ona tilining ijtimoiy funksiyalari va hozirgi zamon muammolari”, Tilshunoslik jurnali, 2019.
8. Qodirov A. “Global til siyosati va milliy til muhofazasi”, Davlat tili siyosati to‘plami, 2020.

Research Science and
Innovation House

